

Олександр МОСКАЛЬЧУК, студ.
e-mail: alx.gb.enl@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ОБРАЗ ПОКРИТКИ В СИСТЕМІ ВЗАЄМОВІДОБРАЖЕНЬ ТЕКСТІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ГАННИ БАРВІНОК

У статті проаналізовано образ покритки в системі взаємовідображень художніх текстів Тараса Шевченка та Ганни Барвінок. Метою дослідження є простеження трансформації цього образу від об'єкта співчуття й художнього осмислення трагічної жіночої долі в поетичному дискурсі Шевченка до внутрішньо цілісної, самодостатньої особистості в прозі Барвінок, а також з'ясування особливостей інтертекстуального діалогу між їхніми творами. Методологічну основу становлять компаративний та інтертекстуальний підходи з елементами феміністичної критики.

Матеріалом дослідження слугують поеми "Катерина" і "Наймичка" та оповідання "Перемогла" і "Королівщина". З'ясовано, що у Шевченка образ покритки набуває символічного й архетипального значення, часто постаючи як алегорія страждання України, водночас зберігаючи риси індивідуальної трагедії жінки. Натомість у Барвінок акцент зміщується на психологічну глибину й суб'єктність героїні: покритка постає як носійка власного голосу, здатна до свідомого вибору та протистояння суспільному осудові.

Особливу увагу приділено інтертекстуальним зв'язкам, зокрема перегукам із "Катериною" у творі "Перемогла", що виявляються через цитування, сюжетні паралелі та варіювання мотиву стосунків із москалем. Доведено, що Барвінок не лише відтворює шевченківську модель, а й пропонує альтернативні сценарії жіночої долі з можливістю подолання соціальної стигми. У зіставленні "Наймички" та "Королівщини" простежено різні моделі материнства – жертвовну й відкрити, засновану на свідомому виборі героїні.

У підсумку встановлено, що еволюція образу покритки відбувається від символізації до психологізації та індивідуалізації. Творчість Ганни

Барвінок репрезентує важливий етап становлення жіночого письма, у якому маргіналізований досвід набуває голосу та цінності.

Ключові слова: *українська література, компаративний аналіз, інтертекстуальність, психологізм, жіноче письмо, покритка.*

Дослідження образу покритки у творчості Тараса Шевченка та Ганни Барвінок дає змогу простежити його еволюцію від об'єкта співчуття в "чоловічому" письмі до активного виразника самости у жіночій прозі, а також з'ясувати особливості інтертекстуальної взаємодії двох знакових постатей українського письменства. Актуальність теми зумовлена тенденцією до перепрочитання класичних текстів з погляду феміністичної критики, а також дедалі більшою потребою в інтеграції жіночого літературного канону та повернення забутих імен у широкий науковий обіг. Для компаративного аналізу обрано такі твори: "Перемогла" та "Королівщина" Ганни Барвінок; відповідно, Шевченкові – "Катерина" і "Наймичка".

В тогочасній дійсності (XIX ст.) постать покритки завше опинялася поза участю у житті громади, була таврована суспільним осудом та всюди залишалася небажаною персоною. Вона часто зазнавала привселюдних принижень од решти селянства. До прикладу, хлопці могли вимазати ворота її обійстя дьогтем, а хату обкидати нечистотами. Також люд міг влаштувати покритці ганебне вдавання весілля, де на неї одягали вінок, обвішаний ганчір'ям, водили її селом, принуковуючи бити на кожному кроці поклони, співали при ній сороміцьких пісень (Семенюк, 2020, с. 220). За традиційними уявленнями, покритка своїм статусом завдавала неслави і власній родині, тож рідко коли могла сподіватися на підтримку навіть від близьких людей, а інколи навіть була гнаною ними із дому. Подібні звичаї засвідчують глибоку упередженість у патріархальному суспільстві, де особиста трагедія людини зневажається, а замість розуміння та співчуття жінка отримує тягар незаслуженої провини. Митці ж натомість прагнули змінити ставлення до таких дівчат, показати їхню внутрішню драму та конфлікт із подекуди жорстокою народною мораллю. Висвітлити цю тему взялися, зокрема, Тарас Шевченко і Ганна Барвінок.

У творчості Поета образ покритки має значний символічний потенціал і виходить поза межі соціально-побутового змалювання жіночої долі. Дослідники, як-от Марія Моклиця, звертають увагу на його архетипальний характер (Моклиця, 2000, с. 25–26). Покритка в Шевченкових текстах пов'язана з образом України-матері. У поетичному світі митця жіночі постаті нерідко функціонують як узагальнювальні алегорії до батьківщини, тому історія знедоленої жінки набуває ширшого національного виміру. У цьому контексті покритка постає не лише як певна героїня з трагічною особистою долею, а як образ, котрий репрезентує страждання і приниження самого народу.

У прозі ж Ганни Барвінок образ покритки набуває дещо іншого смислового наповнення і виразної психологічної глибини. Якщо у Шевченка він часто підноситься до рівня символу всеукраїнської долі, то Барвінок зосереджується передовсім на внутрішньому світі жінки та її особистому моральному виборі. Це відзначає у своїй статті дослідник Іван Денисюк: "Основні проблеми її творчості – психологічні. Психологічні риси українських селянок, а подекуди й селян, вловлювала вона тонко і в душі народу вміла читати добре. Різні типи і вдачі людські вона неначе застенографувала – як вони виливалися у журливим чи розважливим поетичним потоці проречистої мови люду. Передусім створювала вона національний характер української жінки" (Денисюк, 2005, с. 111). Таким чином, покритка з-під пера Барвінок постає насамперед як психологічно окреслена особистість, чий душевний стан є головним предметом художнього дослідження.

Варто зазначити, що твори обох авторів відрізняються за жанрами, себто, і спосіб змалювання внутрішнього світу героїнь не є однаковим. Переживання Катерини з однойменної поеми Тараса Шевченка, опріч окремих реплік, передані опосередковано. Це меншою мірою розкриває душевний стан покритки, а проте, дозволяє авторові виразити емпатійний "погляд зі сторони". Натомість Харитина із оповідання Ганни Барвінок "Перемогла" має змогу сказати про себе сама, оскільки авторка вдається до прийому нарації від першої особи. Важливим є той факт, що у поданому сюжеті кохання між Харитиною і москалем Павлом до

зачаття позашлюбної дитини не дійшло, тому героїня є радше "потенційною покриткою" і протистоїть суспільним на те очікуванням, забобонам. Вони не є безпідставними, якщо враховувати "горезвісну москальську вдачу", однак Барвінок мала на меті зобразити відмінний сценарій. У двох епізодах вона вступає в інтертекстуальний діалог із Шевченком: мати Харитини, дізнавшись, що її донька спізналася із Павлом, цитує почуті на прядінні у дядя рядки "Катерини" – "Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями..." (Барвінок, 2024, с. 17, 20). Після від'їзду солдатського полку побоювання батьків зростають. У марновірних знаках, як от совиний крик на уздвір'ї, вони вбачають нехороші прогнози: "– Се не перед добром, – мати каже. – Се якась дівка приведе дитину" (Барвінок, 2024, с. 24). Але долі Катерини героїня оповідання не повторює. Барвінок висвітлює варіант альтернативного розвитку подій, який став можливим, зокрема, завдяки вольовій вдачі Харитини. Вище було зазначено, що головним аспектом творчості Ганни Барвінок є психологічний. Вона вдається до розповіді від імени дівчини задля того, аби краще дослідити її стан, сприйняття нею обставин, пізнати її життєві цінності. Сама ж про себе говорить Харитина так: "І я вдалась у батька. Не змагаюсь із матір'ю, хоч що мені кажи, а все знаю і роблю собі мовчки. Не показую натури, а її в мене стільки, як у них обох, ще й з придачею" (Барвінок, 2024, с. 18). На відміну від наївної в дечому Шевченкової Катерини, яка теж "Не слухала ... ні батька, ні неньки, полюбила москалика, як знало серденько" (Шевченко, 2015, с. 65), Харитина має більш виражені і усталені погляди на життя. Вона веде свій монолог як людина, яка свідомо обирає собі до пари москаля, про якого у суспільстві склалося шаблонно недобре уявлення (варто окремо зазначити те, що Павло – односельчанин, взятий у рекрути, а не етнічний московит, як у "Катерині"), розуміє потенційні наслідки та бере відповідальність за власний вибір на себе. Має вона і визначені пріоритети, де матеріальне не займає високого статусу: "Є сила й над великі достатки" (Барвінок, 2024, с. 15). Та водночас виражає розуміння того, що комфортного життя можна досягти старанною працею: "... горе тільки, що вбогий, як і ми. Ну,

з пучок та з ручок і житимемо" (Барвінок, 2024, с. 16). Тим то, маючи тверді переконання, дівчина виявляє стійкість перед суспільним тиском і зріле самовладання. Такий настрій задає тон усьому оповіданню і уможливорює життєствердний фінал, у якому Павло повертається, одружується із Харитиною і живуть вони сім'єю у злагоді та достатку. Зважаючи на щасливе завершення і відповідну назву оповідання ("Перемогла"), можна також замислитися, чи не означає вона, буцім-то у візії Ганни Барвінок Шевченківська Катерина... програла? Якщо розглядати це як певний виклик усталеному нещасливому сюжету про покритництво, то на прикладі героїні Івги, яка є подружкою Харитини, авторка показує, що до Шевченкових афористичних рядків ("Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями..."), все ж, треба ставитися із уважністю. Коли головна героїня повертається із заробітків додому, то дізнається, що сова таки дійсно передвіщала біду, але не їй, а її подружці. "Нарікала бідолашна Івга на свого москаля тяжко. Любив москаль жартуючи, жартуючи й кинув" (Барвінок, 2024, с. 37). Ця дівчина не змогла уникнути долі покритки, на відміну від Харитини. Чим настанова Шевченка таки закріплюється повторним його цитуванням ("Любив москаль жартуючи, жартуючи й кинув"). Так Барвінок, не відхиляючись від основної життєствердної сюжетної лінії, намагається завдяки другорядній персонажці таки донести читачам настанови Поета.

Інший тип покритки змальовано у Барвінковій "Королівщині" та Шевченковій "Наймичці". В обох творах описані жінки, які попри тяжке становище обирають бути передовсім матерями. Сенсом свого життя вони визначають дитину і долають складні зовнішні та внутрішні суперечності задля її добробуту. Але шляхи досягнення цього у героїнь різняться. Поема "Наймичка" описує покритку Ганну, котра приймає саможертвоне рішення залишити свого новонародженого сина на виховання літній парі. Вона розуміє, що сама не змогла би забезпечити йому нормальне життя, а тому наважується на такий крок. Попри те, що вона зікається ролі матері напругу, вона продовжує зберігати таке самовизначення в серці. Тому пристає бути наймичкою, до останнього не розкриває своїх мотивів, аби бути

поруч із сином, піклуватися про нього, бачити, як він зростає. В цьому творі у Шевченка помітна еволюція образу покритки. Він надає йому нових смислових відтінків. На відміну від "Катерини", де в центрі перебуває трагедія зрадженого кохання, тут провідною стає тема материнства. Іван Франко, зокрема, наводить таку думку: "... На підставі сього порівняння ми можемо сконстатувати, що обидві поеми мають спільне тло суспільне – деморалізацію і руїну патріархального сімейного життя через солдатчину: "Катерина" прямо основана на тім тлі, – в поемі "Наймичка" воно затерте, та в повісті виступає дуже ярко. На сьому спільному тлі виступають дві героїні, що мають одна до другої, як огонь до води. Катерина – натура проста, палка, вразлива, сангвінічна; ошукана москалем, відіпхнута, у своїм тяжкім горі вона думає тільки о собі, покидає дитину на шляху, а сама шукає на своє горе ліку – одинокого, який їй лишився, – в воді під льодом. Наймичка – натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслонює перед нею весь світ, заставляє забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилиної покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини. Змалювання такої постаті з такою вірністю і правдою, з такою чарівною простотою і натуральністю, без ходульності і фальшивого пафосу, без мелодраматичних сцен [...] належить до найбільших тріумфів правдивої штуки і мусить уважатися за найкращий доказ великої геніальності Шевченка" (Франко, 2005, с. 255–256).

Безіменна ж покритка з оповідання Барвінок "Королівщина" свідомо йде супроти суспільного осуду й обирає самостійно виховувати дитину. Цей твір, як і "Перемогла", побудований у формі монологу. Не маючи можливості висповідатися комусь сторонньому через неприйняття і осуд, героїня все ж знає собі свою правду і виголошує її не для когось, а для себе. І знову Барвінок представляє до уваги читачів жінку, котра має стійку внутрішню вертикаль і чіткі орієнтири. Таку особистість думки сторонніх людей ніяким чином не зігнуть. Її погляди базуються на глибокій духовності, християнській моралі, яку вона здатна цілком свідомо осмислювати. Гірке розуміння того, що тінь

огуди падає і на її новонародженого сина спонукає її до осмислення суспільних вад. У християнську систему цінностей покритки не вкладається така поведінка людей, бо ж, говорячи про дитя, вона запитує: "Хіба ж воно не Божий твір?" (Барвінок, 2011, с. 286). Цим і визначено її внутрішній вибір. Також вона апелює до Біблії, коли хрещений батько дорікає їй "прижитною" дитиною. Той, мовляв, був побожним, а Христових настанов не дотримується. На відміну від Шевченкової наймички, героїня "Королівщини" не позбавляє свого сина такого важливого аспекту як родова пам'ять. Її покійний батько на прізвисько Король майстрував для всього села дерев'яні вироби. Сталося так, що на момент подій твору, в хаті не було речей, зроблених його руками. Тож покритка починає вимінювати їх назад у односельчан, аби створити своєму синові середовище, у якому той ріс би із відчуттям родової приналежності, знаючи, ким був його дідусь і будучи оточеним його роботами. За прізвиськом батька все це майно і було названо "королівщиною". Наприкінці твору жінка постає перед читачами як досвітчена мати, себто приймає у своєму домі вечорниці, чим сприяє знайомству молоді між собою і зародженню нових любовних союзів. Вкладає зусилля у якнайкраще виховання сина і дає всьому раду. "Перебула поговори, перебуду й славу" (Барвінок, 2011, с. 288). Ба навіть, поставивши саму себе високо духом, виборола і належне до себе ставлення: "Мене добрі люди не цурались", "Мені й опісля знаходили хазяїна" (Барвінок, 2011, с. 289). Тому фінал цього оповідання також можна вважати життєствердним.

Дискусія і висновки

Тарас Шевченко детально аналізує трагедію покритки, чие самé лише становище у суспільстві вже було вироком: "Пропадці, навіки пропадці" (Шевченко, 1964, с. 36). Ця тема займає вагоме місце у творчості автора, не в одній ще поемі чи повісті він вдається до опису типової долі таких героїнь. Він досліджує причини розповсюдження явища покритництва, впливи зовнішніх (іноетнічних) та внутрішніх сил. В той самий час образ покритки у Шевченка виходить поза межі індивідуального життєвого сценарію і набуває збірного,

алегоричного значення, він стає уособленням збездічного материнства на тлі морально понівеченого суспільства, яке втратило відчуття справедливості і здатність співчувати. Вдаючись до цього образу, Шевченко не лише викриває жорстокість суспільних устоїв, а й намагається відшукати можливість для "реабілітації" жінки.

У своїх оповіданнях "Перемогла" і "Королівщина" Ганна Барвінок деконструє образ покритки, чим створює новий тип жіночого персонажа. Авторка показує, що є шляхи протистояння лиху і наводить історії вольових особистостей як приклад. Борис Грінченко називав письменницю "поетом жіночого горя", та цілком заслужено було б її назвати також і "поетом жіночої сили духу". Як "літературна праматір українського письменницького жіноцтва" (за Шаповалом) Барвінок задає новий напрямок і альтернативну візію на зображення жінок, наділяє голосом героїнь із маргіналізованим досвідом. Подальше дослідження цієї теми відкриває перспективи для глибшого аналізу наративних стратегій Ганни Барвінок, зокрема в контексті становлення раннього українського феміністичного дискурсу, а також допоможе з'ясувати, як у літературі трансформується статус покритки із "затаврованої суспільством особи" на ту, яка має простір для утвердження жіночої гідності та права на власну життєву траєкторію.

Список використаних джерел

- Барвінок, Г. (2011). *Твори : у 2 т.* Т. 1. БаК.
- Барвінок, Г. (2024). *Вибране : оповідання, спогади*. ВГ "Ще одну сторінку".
- Грінченко, Б. (2001). Поет жіночого горя О. М. Кулішева. *Ганна Барвінок : зб. до 170-річчя від дня народження*. Рада.
- Денисюк, І. (2005). Талант без талану. *Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 2 т.* Т. 1, кн. 1.
- Моклиця, М. (2000). Покритка в творчості Шевченка (психоаналітична інтерпретація). *Слово і час*, (3), 24–31.
- Семенюк, Л. (2020). Жінка-покритка як прояв девіації у традиційній українській культурі. *Травневі студії 2020 : історія, міжнародні відносини : матеріали міжнар. наук. конф. (Вінниця, 24 квіт. 2020 р.)*. Вип. 5, 219–221.
- Франко, І. (2005). "Наймичка" Т. Шевченка. *Франко І. Шевченкознавчі студії* (с. 235–265). Світ.

Франко, І. (2005). Тарас Шевченко : доповідь, виголошена 19 лютого у Товаристві "Biblioteka Polska" у Відні. *Франко І. Шевченкознавчі студії* (с. 270–283). Світ.

Шевченко, Т. (2015). *Кобзар : повна ілюстрована збірка*. Клуб сімейного дозвілля.

Шевченко, Т. (1964). Наймичка. *Шевченко Т. Повісті*. Держлітвидав України.

Шевчук, В. (2001). "А буде син і буде мати..." : ідея родини як основи суспільності в поезії Тараса Шевченка. *Шевчук В. Personae verbum (Слово іпостасне) : розмисел*. Твім інтер.

Шендеровський, В. (2001). Переднє слово. *Ганна Барвінок : зб. до 170-річчя від дня народження*. Рада.

Яременко, В. (2011). "Забута тінь" української літератури (до 100-річчя від дня смерті Ганни Барвінок). *Барвінок Г. Твори : у 2 т. Т. 1*. БаК.

Яцюк, В. (2001). Слово до читача. *Ганна Барвінок : зб. до 170-річчя від дня народження*. Рада.

References

Barvinok, H. (2011). Works: in 2 vols. Vol. 1. BaK [in Ukrainian].

Barvinok, H. (2024). Selected Works: Short Stories, Memoirs. Publishing House Group "One More Page" [in Ukrainian].

Denysiuk, I. (2005). A Talent Without Fortune. *Denysiuk, I. Literary and Folklore Studies: in 2 vols*. Vol. 1, book 1 [in Ukrainian].

Franko, I. (2005). "The Hiring" by T. Shevchenko. *Franko, I. Shevchenko Studies*. (p. 235–265). Svit. [in Ukrainian].

Franko, I. (2005). Taras Shevchenko: A Lecture Delivered on February 19 at the "Biblioteka Polska" Society in Vienna. *Franko, I. Shevchenko Studies* (p. 270–283). Svit. [in Ukrainian].

Hrinchenko, B. (2001). The Poet of Women's Sorrow O. M. Kulisheva. *Hanna Barvinok: Collection for the 170th Anniversary of Her Birth*. Rada [in Ukrainian].

Moklytsia, M. (2000). The Pokrytka in Shevchenko's Works (A Psychoanalytic Interpretation). *Slovo i Chas*, (3), 24–31 [in Ukrainian].

Semeniuk, L. (2020). The Pokrytka Woman as a Manifestation of Deviation in Traditional Ukrainian Culture. *May Studies 2020: History, International Relations: Proceedings of the International Scientific Conference* (Vinnytsia, April 24, 2020). Issue 5. P. 219–221 [in Ukrainian].

Shenderovskiy, V. (2001). Foreword. *Hanna Barvinok: Collection for the 170th Anniversary of Her Birth*. Rada [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (1964). The Hiring. *Shevchenko, T. Prose Works*. State Publishing House of Fiction of Ukraine [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2015). *Kobzar: Complete Illustrated Edition*. Family Leisure Club [in Ukrainian].

Shevchuk, V. (2001). "And There Will Be a Son and a Mother...": The Idea of Family as the Basis of Society in Taras Shevchenko's Poetry. *Shevchuk V. Personae verbum (The Hypostatic Word): Reflections*. Tvim Inter [in Ukrainian].

Yaremenko, V. (2011). "A Forgotten Shadow" of Ukrainian Literature (On the 100th Anniversary of Hanna Barvinok's Death). *Barvinok H. Works: in 2 vols.* Vol. 1. BaK [in Ukrainian].

Yatsiuk, V. (2001). A Word to the Reader. *Hanna Barvinok: Collection for the 170th Anniversary of Her Birth*. Rada [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Oleksandr MOSKALCHUK, Student

e-mail: alx.gb.enl@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE IMAGE OF POKRYTKA IN THE SYSTEM OF MUTUAL IMAGES OF TARAS SHEVCHENKO'S AND HANNA BARVINOK'S TEXTS

The article analyzes the image of the pokrytko (an outcast woman who gave birth out of wedlock) within the system of interreflections between the literary texts of Taras Shevchenko and Hanna Barvinok. The aim of the study is to trace the transformation of this image from an object of sympathy and artistic interpretation of a tragic female fate in Shevchenko's poetic discourse to an internally integral, self-sufficient personality in Barvinok's prose, as well as to clarify the features of the intertextual dialogue between their works. The methodological framework is based on comparative and intertextual approaches, with elements of feminist criticism.

The material of the study includes the poems Kateryna and The Hireling, as well as the short stories She Triumphed and Korolivshchyna. It is established that in Shevchenko's works the image of the pokrytko acquires symbolic and archetypal significance, often appearing as an allegory of Ukraine's suffering, while at the same time preserving features of an individual female tragedy. In Barvinok's prose, however, the focus shifts to psychological depth and the heroine's subjectivity: the pokrytko emerges as a bearer of her own voice, capable of conscious choice and resistance to social condemnation.

Particular attention is paid to intertextual connections, especially the intertextual references of Kateryna in She Triumphed, manifested through quotations, plot parallels and variations of the motif of relationships with a soldier. It is argued that Barvinok not only reproduces Shevchenko's model but also proposes alternative scenarios of female destiny, allowing for the overcoming of social stigma. In comparing The Hireling and Korolivshchyna, different models of motherhood are traced – self-sacrificial and open, based on the heroine's conscious choice.

The study concludes that the evolution of the image of the pokrytko proceeds from symbolization to psychologization and individualization. Hanna Barvinok's works represent an important stage in the formation of women's writing, in which marginalized experience gains voice and value.

Keywords: *Ukrainian literature, comparative analysis, intertextuality, psychologism, women's writing, pokrytka.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.